

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 6 Issue 1, p. 81-100, January 2014

Harezm Şuralar Cumhuriyeti ve I. Kanun- i Esasisi *The Khorezm Shuras Republic and Its Constitution*

Yrd. Doç. Dr. Nurettin Hatunoğlu
Bülent Ecevit Üniversitesi - Zonguldak

Öz: Bu makale Ceditçilik Hareketi'nin Hive Hanlığı'ndaki yansıması olan bilinen Yaş Hiveliler Hareketi tarafından kurulan Harezm Şuralar Cumhuriyetini incelemekte ve bu devletin anayasası, modern milli, ve demokratik yapısıyla Türkistan Türklerinin demokratikleşme tarihinde önemli bir yer edindiğini tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hive, Harezm, Ceditçilik, Yaş Hiveliler, Palvan Niyaz, Türkistan

Abstract: This article examines the the Republic of Khorezm Shuras founded by the Young Khivans, an offshoot of the Jadidism movement in the Khanate of Khiva, and argues that with its new constitution, modern nation-state, and democratic structure, the Republic of Khorezm Shuras assumed a special place in the history of democracy among Turks in Turkestan.

Keywords: Khiva, Khorezm, Jadidism, Young Khivans, Palvan Niyaz, Turkestan

Giriş

19. yüzyılın sonları 20. yy başlarında Rusya'ya doğrudan bağlı olan Türkistan coğrafyasında ve yarı bağımsız olarak Rusya'ya bağlı olan Buhara Emirliği ile Hive Hanlığı'nda siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu dönemde Türkistan coğrafyasında meydana gelen olumsuz ekonomik gelişmeler halkın sosyal yaşamında da etkisini göstermiştir. Çarlık Rusya'sının Türkistan coğrafyasında uygulamaya koyduğu sömürgeci politikalar halkın her açıdan gerilemesine sebep olmuş, yüzde doksanının çiftçilik ve hayvancılık ile uğraştığı Türkistan halkının durumu Rus politikaları yüzünden daha da kötüye gitmiştir. Oranları az da olsa, zanaatkarların Rus malları ile rekabet edememesi bu sınıfın da işlerini kaybederek işsizler grubuna dahil olmalarına sebep olmuştur.¹ Bu vaziyette olan Türkistan coğrafyasında Gaspıralı İsmail ile özdeşleşen Usul-i Cedid okulları ve yenileşme hareketi, Türkistan aydınlarını da etkileyerek kötü durumdan kurtulmayı hedefleyen ilerici ve yenilikçi bir hareket olan Ceditçilik akımına dönüşmüştür.

Ceditçilik hareketinin bir yansıması da Hive Hanlığı'nda görülmüş, eğitim ve kültür hareketi olarak başlayan bu hareket Yaş Hiveliler adını alarak siyasi bir harekete dönüşmüştür. 5 Nisan 1917 tarihinde başını Palvan Niyaz Hacı Yusupov'un başını çektiği Yaş Hiveliler, dönemin Hive Hanı İsfendiyar'a meşruti idareyi hayata geçirecek bir ıslahat layihasını imzalatmayı başarmışlardır. Yapılan seçimlerde oluşturulan meclisin başkanlığına Baba Ahun Selimov, Bakanlar Kurulu başkanlığına da Hüseyinbek Matmuradov seçilmişlerdir. Fakat kurulan meclis iki buçuk ay çalışabilmiş, Selimov'un Taşkent'de olduğu haziran ortalarında meclis ve hükümette görevli Yaş Hiveliler han idaresi tarafından hapse atılmışlardır. Dinsizlik ile suçlanan Yaş Hivelilerin bir kısmı idam edilmiş, bir kısmı ise kaçarak Hive şehrini terk

¹Rahim Tursunov, "Ceditlerning Türkistan İctimai İktisadi Haletige Kareşleri", *Ozbekistan Tarihi*, ORFA Fan Neşriyatı, S. 3 Yıl 2004, s. 60.

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

etmişlerdir. Bu olaydan sonra Yaş Hiveliler gizli olarak faaliyet göstermeye başlamışlardır. Ceditçiler Amuderya'nın sağ kolunu kontrolleri altında tutan Ruslara sığınmaya başlayınca Bolşevik İhtilali'nin etkisine girmeye başlamışlardır. Böylece Hive'deki Ceditçiler arasında, tıpkı Buhara'da olduğu gibi, amaçlarına Rus devrimi ve Rusların yardımı ile ulaşabileceklerine dair bir eğilim ortaya çıkmıştır.²

Tarihler 22 Aralık'ı gösterdiğinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSC) Hive'deki en üst yetkilisi olarak atanan G.B Skolov ve Amuderya orduları komutanı Şçerbakov, Hive Hanlığı'ndaki isyan "etmiş halka yardım etmek" bahanesiyle, Hive topraklarını istila etme emrini vermişlerdir. Ordu N.A. Şaydakov komutasındaki Kuzey birlikleri ve N.M. Şçerbakov komutasındaki güney birlikleri şeklinde iki bölüme ayrılmış idi. Yaş Hivelilerden oluşan gönüllü birlikler güney birlikleri ile beraber hareket etmişlerdir.³ Hanlığın kontrolünü elinde tutan Cüneyt Han⁴ kızıl askerlere karşı koysa da bir başarı elde edememiştir. Kuzey birlikleri 14 Ocak'ta Köhne Urgenç'i ve Pursi'yi, 16 Ocak'ta İlali'yi, 18 Ocak'ta da Taşoğuz'u işgal etmiştir. Savaşın kaderini belirleyen savaş güney birlikleri ile Cüneyt Han arasında ocak ayının ortalarında Gazavat mevkiinde olmuştur. Savaşlarda ağır mağlubiyete uğrayan Cüneyt Han yanında kalan 100 atlı ile Karakum çölüne çekilmek zorunda kalmıştır.⁵ 1 Şubat 1920 tarihinde Rus birlikleri ve Yaş Hivelilerden oluşan Kızılordu, Hive şehrine girince, ismen han olan Said Abdullah Han bu orduya karşı koyamayarak mağlubiyeti kabul etmiştir. Yaş Hivelilerin talebi ve Rusların baskısı ile Said Abdullah 2 Şubat 1920 tarihinde tahttan vazgeçtiğini toplanmış olan kalabalık önünde ilan etmiştir.⁶

Sovyet orduları hanlığın bütün topraklarını işgal ettikten sonra Sovyet Rusya'nın Türkistan komisyonu üyesi ve Amuderya mıntıkası devrim komitesi başkanlığı görevini yapan Georgij Skolov 7 Şubat 1920 tarihinde Hive halkına şu çağrıda bulunmuştur. "Sovyet Rusya rehberleri, başka halkların topraklarını hiçbir şekilde işgal etmek ya da başka halklara karşı herhangi bir güç kullanmak istememektedir. Bütün komşuları ile barış ve uzlaşma içinde yaşamak ister".⁷ Bu ifadeler Sovyetlerin Türkistan topraklarını Ruslaştırma siyasetinin taktiksel gereği olarak sarf edilmiştir. Çünkü Bolşevik Rusya'nın kendi içinde sorunlar yaşadığı ve Türkistan coğrafyasında silahlı direnişin yoğun olduğu 1920 yılının başlarında taktik gereği ılımlı bir siyaset takip edilmiştir. Sovyetler güçlendikçe gerçek yüzü ortaya çıkmaya başlamıştır. Sovyet idarecileri Harezmi Şuralar Cumhuriyeti'ni (HŞC) adım adım kontrolleri altına almışlar ve nihayetinde bu devleti ortadan kaldırarak topraklarını boy esasına

²Satımcan Halbayev. – Nimetcan Palvanov., "Hive Hanlığında Cedit Milli Demokratik Konstituyevi Monarhiye Devlet Başkanlığının Ornetilişi", *Türkistan Ceditçiliği Milli Oyğaniş Devri Tarihi*, Nemengan Neşriyatı, Nemengan 2012, s. 207-208.

³Musallam Coraev - Rüstem Nurilin, *Ozbekistanning Yengı Tarihi, 2. Kitap, Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılıgi Devride*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000, s. 119.

⁴Asıl adı Kurban Muhammed Serdar olup 1857-1938 yılları arasında yaşamıştır. Bugünkü Türkmenistan Cumhuriyeti'ne bağlı Taşoğuz'da meskun Yamut Türkmenlerinin Cüneyt kabilesine bağlı olduğu için bu isim ile anılmıştır. Hive Hanı İsfendiyar Han'ı öldürttüktan sonra ismen han ilan edilen Said Abdullah Han'ın yanında 1918-1920 yılları arasında Hive Hanlığını fiili olarak idare etmiştir. Hive Hanlığı'nın işgalinden sonra Yaş Hiveliler hükümeti ve Ruslara karşı yürütülen muhalefet hareketinin başını çekmiştir. Daha fazla bilgi için Bkz., Coraev.- Nurilin, *age*, s.215-216.

⁵Nezaket Maksudovna Matkarimova, *Harezmdede Demokratik Hareketlerning Rivaçlenişi Tarihi 1900-1924*, Urgenç Devlet Üniversitesi Tarih Magistiri Derecesini Alış İçün Disertetya, Urgenç 2002, s. 70.

⁶Atamurad Koşcanov - Nimetcan Palvanov, *Harezmdede İctimai – Siyasi Cereyanlar ve Hareketler*, Abu Matbuat-Konsalt Mıç, Taşkent 2007, s. 315.

⁷Baymirza Hayit, *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi 1917-1934*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 108.

JHS
82

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

göre kurulmuş olan Özbekistan ve Türkmenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri arasında paylaştırmışlardır.

Sözde iç işlerinde bağımsız olan cumhuriyetler her bakımdan Sovyet Rusya'nın sömürgesine dönüştürülmüşlerdir. Bu sürecin başlangıcını HŞC'nin kısa siyasi ömründe görmek mümkün olmuştur. Halk inkılabı şeklinde gösterilen bu işgal ile ilgili Matniyazov'un; "Cüneyt Han baskısı ve han zulmüne karşı yürütülen mücadeleden ustalık ile istifade eden Bolşevikler kendilerini halkı düşünen, özgürlük ve bağımsızlık havarisi gibi göstermişler, gerçekte ise Çarlık sömürgeciliğinin yerini alan Sovyet sömürgeciliği için uğraşmışlardır"⁸ şeklindeki ifadeleri Türkistan coğrafyasında hem Çarlık hem de Sovyet dönemi Rus varlığının gerçek yüzünü göstermesi açısından önemlidir. Bolşevikler bu amaçlarına ulaşmak için aceleci davranmamışlar yeni kurulan devletin iç dinamiklerini ve bölgedeki gelişmeleri dikkate alarak adım adım hedeflerine ulaşmışlardır. G.B Skalov, G.I Braydo, A. Izmailov, R. Şakirov, Başmakov, Cefanov, I. M. Bık, A.A İoffe gibi RSFSC, Türkfront ve Türkkomisye'nin Hive'deki vekilleri Bolşeviklerin çıkarlarını korumaya ve yeni devlete nüfuz etmeye çalışmışlardır. Ruslar Hanlık yıkıldığı günden itibaren Sovyet hükümetine benzer bir devlet teşkilatı kurmaya ve ülke içindeki siyasi durumdan istifade ederek hükümet darbeleri ile kendilerine yakın hükümetleri iş başına getirmeye çalışmışlardır.⁹

Fakat her gelen hükümet imkan ölçüsünde Bolşeviklerin sömürgeci uygulamalarına karşı koymuştur. Çünkü bu devletin kuruluşunu sağlayan fikri düşünce, Türkistan coğrafyasının diğer bölgelerinde de görülen ve temelinde bu coğrafyayı içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmayı hedefleyen ilerici ve milli hususiyetleri de içinde barındıran Ceditçilik fikri olmuştur. Bu fikri hareket Hive'de modern, milli ve demokratik bir anayasa ilan etmeyi başarmış fakat Sovyet faktörü dolayısıyla bu anayasayı tam anlamıyla uygulayamamıştır.

A. Harezmi Şuralar Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Yaşanan Gelişmeler

Hive'nin işgalinden sonra Yaş Hivelilerden komünist olmayan Cuma Niyaz Sultanmurad başkanlığında Kızılordu himayesiyle Haziran 1918 yılında Urgenç'te kurulmuş olan Hive İhtilal Komitesi 1 Şubat 1920 tarihinde iktidarı ele geçirmiştir.¹⁰ Hive Hanlığı'nın son hanı Said Abdullah'ın tahttan vazgeçtiğine dair kararının 2 Şubat 1920 tarihinde halka okunmasından sonra Harezmi'de savaşa destek verenlerden seçilen geçici bir hükümet kurulmuştur. Siyasi durum dikkate alındığı için farklı boylara mensup kişilerce kurulan geçici hükümetin ilk işi hanlık döneminin baş veziri, yine ileri gelen idarecilerden Şeripbay Bekkalov, Yasavulbaş Taze Mahrem gibi devlet adamlarını önce hapse atmak ve kısa süre içerisinde de onları kurşuna dizmek olmuştur.¹¹

Yaş Hivelilere yardım etme bahanesi ile halk ihtilali şeklinde lanse edilen bu savaşta Hive'ye giren Rus ordusu içerisinde sadece 400 kişilik¹² Yaş Hiveli gönüllüsü yer almıştır. Yaş Hivelilerin bu desteği Sovyetler tarafından propaganda malzemesi olarak kullanıldığı için çok tartışılmıştır. Bağımsızlık sonrası Özbek tarihçileri bu yardımı farklı şekilde ele almaya

⁸Mayakup Matniyazov, *Harezmi Tarihi*, Cilt 2, Harezmi Tarihi ve Medeniyeti Organizasyon İlimi Tedkikatları Laboratuvarı, Urgenç 1997, s.29.

⁹Sayib Haşimov, "Harezmi Respublikesinde Sovyet Rejimi Yürütgen Katağanlar Tarihiden", *İlimi Habername*, Andican Devlet Üniversitesi (ADU), No: 2, 2013, s.51.

¹⁰Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.272.

¹¹Ömerbek Atacanoviç Şeripov, *Hive Hanlığı Tarihi, 1511-1920*, El Harezmi Namıdaki Urgenç Devlet Üniversitesi, Tarih Fenleri Namıdaki İlimi Derecesini Alış İçün Takdim Kılınan Disertetiya, Urgenç 2009, 154.

¹²agt, s.152.

başlamışlardır. Bu hususta Palvan Niyaz Hacı Yusupov'un hatıralarını yayına hazırlayan Matniyazov şu ifadeleri kullanmıştır:

Bolşevikler kendi işgallerini dünyadan gizlemek adına Hive Hanlığı'ndaki olayları Harezmi Halk İnkılabı olarak ilan ettiler. Fakat gerçekte Harezmi'de tam manasıyla halk devrimi olmamış Bolşevikler tarafından muhalif Yaş Hiveliler desteği ile hükümet darbesi gerçekleştirilmiştir. Çünkü harekete halkın büyük çoğunluğu katılamamış sadece hanın idaresinden rahatsız olan az sayıdaki insan katılmıştır. Devrimi gerçekleştiren esas güçler Bolşevikler ve onların askeri birlikleri olmuştur. Yaş Hiveliler ise onlara, baskıcı han idaresini yıkıp demokratik devlet kurmak amacıyla destek vermişlerdir.¹³

Bu ifadeler hem Sovyetlerin propaganda usullerini göstermesi açısından hem de bağımsızlık sonrası Özbekistanlı tarihçilerin tarihlerini yorumlamada yaşadıkları değişimi göstermesi açısından önemlidir. Zira K. Rahmanov, O. Sadıkov¹⁴ ve bir çok Sovyet dönemi yazarları Hive'de gerçekleşen olayları gerçekleri çarpıtarak Sovyetler lehine değerlendirmeye çalışmışlardır.

Olaylara Sovyet bakışı ile değerlendiren Rahmanov eserinde Hive'nin Bolşeviklerin yardımı ile işgal edilmesi konusunda, Lenin'e yazılan mektuptan da alıntı yaparak, şu ifadeleri kullanmaktadır:

Hive'nin akıllı selim emekçi ahalisi komşusu Türkistan Sovyet Cumhuriyeti ve onun kahraman Kızılordusu'nun siyasi ve askeri yardımı sayesinde han zulmünden ve Cüneyt Han'ın şiddetli hücumlarından kurtulabileceklerine inanmışlar idi... 1919 yılının mart ayında Tortköl Sovyeti, Hive'den gelen temsilcilerin ricasını dikkate aldı. Lenin'e aşağıdaki telgrafı gönderdi. "Hive halkı Cüneyt Han zulmü altında azap çekmekte, Hive'yi özgürleştirecek Sovyet askerlerinin gelişini sabırsızlık ile beklemekte. Hive ahalisi zulüm altında yaşarken özgürlük getirecek Kızılordu'ya kardeşlik duygularıyla selam göndermekte ve özgür Sovyet Rusya'sına katılmayı istemektedir". Rus komünistlerinden oluşan Sovyet Türkistan askeri güçleri Hive ihtilal birliği ile birlikte Hive'de halk ayaklanmasını gerçekleştirmek için geldi.¹⁵

Oysa ki, Hive'nin işgal edilmesinden sonra şehre gelen RSFSC temsilcisi D. İ. Braydo, Hive'de kaldığı bir aylık süre zarfında işgal ile ilgili bilgi edinmiş talan ve zalimane hareketlerinden dolayı askeri birliklerin kumandanlarından N. Şeydakov'a iki yıl, V. Uryedov'a da on yıl hapis cezası vermiş, Redianov adlı komutanı da 25 Nisan'da idam etmiştir.¹⁶ Bu gelişmeler Hive'deki olayın halk hareketi olmayıp bir işgal hareketi olduğunu ortaya koymaktadır.

Hive'deki gelişmeler halk inkılabı mıdır yoksa değil midir tartışmaları bir yana, Hive Hanlığı'nın işgali köklü hükümet değişimini de beraberinde getirmiştir. Hanlık idaresinin yıkılmasından sonra kurulan beş kişilik geçici hükümet en yetkili idari organ olarak iktidarı ele

¹³Palvan Niyaz Hacı Yusupov, *Yaş Hiveliler Tarihi (Hatıralar)*, Neşirge Teyyarlegen M. Matniyazov, Harezmi Neşriyatı, Urganç 1999, s. 28.

¹⁴Kerim Rahmanov, *Hive Harezmi Halk Rıvolitsiyesining Beşigi*, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1970, Alim Sadıkov, *Hive Halk Rıvolitsiyesining Galebesi*, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1967.

¹⁵Rahmanov, *age*, s.16.

¹⁶Nimetcan Palvanov, *Harezmi'deki İctimai Hareketler ve Siyasi Partiyeler Tarihi, 1900-1924*, Akademnashr Neşriyatı, Taşkent 2011, s. 80.

JHS
84

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

geçirmiştir. Geçici hükümetin ilk devresinde Han'ın da onayının alınması bir yana, kurulan geçici hükümet Kızılordu'nun vesayetine rağmen kendi şartlarında demokratik bir idare kurmaya çalışmıştır. Devrimci geçici hükümette Yaş Hiveliler Tortköl Komitesi reisi ve iş adamı Molla Cuma Niyaz Sultanmuradov hükümet başkanlığına, şehir halkı ve esnaf adına Yaş Hiveliler Partisi üyesi Matpenabay Madrahimov, ulema adına Ademahun Artikov, Türkmen kabile reisleri adına ise Molla Oraz Hocemuhammedov ve Molla Nevruz Rozibaev hükümet üyeliğine seçilmişlerdir. Bu geçici hükümet haftada en az iki defa toplanarak önemli konuları görüşmüş görev yaptıkları iki aylık süre zarfında kanun koyma ve yürütme işlerini resmen icra etmişlerdir. Fakat yeterli kadroların bulunmaması sebebiyle hanlık dönemi memurları ve bekler eski görevlerinde kalmaya devam etmişlerdir.¹⁷

9 Nisan 1920 tarihinde geçici hükümetin yapısında bazı değişikliklere gidilmiştir. Molla Cumaniyaz Sultanmuradov geçici hükümetin reisliği ve dışişleri başkanlığına, Adem Ahun Artikov başkan yardımcılığına, Molla Nevruz Rozibayev katipliğe, Molla Oraz Hoca Muhammedcanov katip yardımcılığına, Matpenabay Madrahimov maliye başkanlığına, Şeyhuddin Hasanov savaş başkanlığına, Palvan Niyaz Hacı Yusuopov devlet yüksek müfettişliğine, Eşan Kari Cabbarkulov tarım havvancılık başkanlığına, Molla Bekcan Rahmanov eğitim ve kültür başkanlığına, Baba Ahun Selimov ise adalet başkanlığına atanmışlardır. Devrim karşıtları ile mücadele etmek adına üç üyeli olarak kurulan Yüksek Devrim Mahkemesi, idam cezası vermeye yetkili kılınmış, mahkemenin başkanlığına Alimhan Akçurin, üyeliklerine ise Koşmemedhan Sepayev ve Baba Ahun Selimov atanmıştır. Ayrıca askeri bir teşkilat kurularak başına Nazır Şalıklarov atanmıştır. Adli suçlara bakmak üzere kurulan halk mahkemesine de Abdulvahid Kerimov başkan olarak atanmıştır.¹⁸

İdari teşkilatlanma yanında geçici hükümetin halkın gündelik yaşamında değişikliklere sebep olacak uygulamaları başlatması da devleti kuran hareketin niteliğini göstermesi açısından önemlidir. Örneğin zindana atma, boyunduruğa vurma, dayak atma, asma, boğazlayarak ve boğarak öldürme gibi eski döneme ait cezalandırma yöntemleri yürürlükten kaldırılmıştır. Sekiz saatlik çalışma usulü ve şikayetlerin yazılı olarak verilmesi, dilekçe yazma büroları gibi uygulamalar başlatılmıştır.¹⁹

Ayrıca geçici hükümet kısa süre zarfında RSFSC temsilcisi D. İ. Braydo'nun da yardımları ile 8 ilköğretim okulu, öğretmen kursu, siyasi okul, kültür evi, çocuk parkı, huzur evi, sinema açmıştır. RSFSC'den 40 milyon Ruble kredi alınarak halk bankası kurulmuş ve milli para basılmıştır. İmar işlerine girilerek Çarcuy – Hive telgraf hattı kurulmuştur. *İnkılap Koyası* adlı gazete çıkarılmıştır. Ayrıca Hive Kızılordusu'nun kurulması için 18 tane Müslüman kumandan getirilmiştir. Hanın mülkleri, faizcilik, vakıflar ve mahkemeler hakkında kararlar çıkartılarak hanın malları müsadere edilmiş, katiler hariç suçlular serbest bırakılmış, adil muhakemeler yapılmaya çalışılmıştır.²⁰

Geçici hükümetin vakıf politikası da hükümetin yapısı hakkında bize bilgi vermektedir. Vakıflar ortadan kaldırılmayıp bu yerlerden daha iyi istifade dilmesi adına devlet vakıfların idaresi eğitim başkanlığının kontrolüne alınmıştır. Çıkarılan yönetmeliklerin şeriat hükümlerine uygun olmasına dikkat edilmiştir. Mesela faizciler için bir kanun çıkartılarak verilen borca %

¹⁷Koşcanov- Palvanov, *age*, s. 316; Matniyazov, *age*, s.27-28.

¹⁸Matkarimova, *agt*, s 71-72.; Matniyazov, *age*, s.27.

¹⁹Matkarimova *agt*, s. 72.

²⁰Koşcanov- Palvanov, *age*, s.319-320.

JHS

85

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

10 ‘dan fazla faiz uygulayanlara bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası uygulanması karara bağlanmıştır.²¹

Ayrıca geçici hükümet I. Bütün Harezmi kurultayının yapılabilmesi için hazırlıklar yapmış, 27-30 Nisan 1920 tarihinde gerçekleşen kurultayda geçici hükümet yerini HŞC’nin ilk hükümetine bırakmıştır. Anayasal bir cumhuriyetin kurularak, kurulan yeni devlete Harezmi Şuralar Cumhuriyeti²² adının verildiği kurultayın demokratikleşme adına attığı en önemli adım geçici hükümet tarafından hazırlanmış olan anayasayı kabul etmiş olmasıdır.

Böylece anayasal cumhuriyet rejimine geçilerek geçici hükümet yerine yeni hükümet kurulmuştur. Devlet başkanlığına Palvan Niyaz Hacı Yusupov, yardımcılığına ise Molla Cumaniyaz Sultanmuradov atanmıştır. Baba Ahun Selimov adliye, Molla Bekcan Rahmanov eğitim, Eşan Kari Cabbarkulov tarım hayvancılık, Matpanabay Madrahimov maliye, Hudaybergen Divanov devlet nezareti, Rıza Şakirov savaş, Nazır Şalıklarov iç işleri, Gulam Ali Han Bahadır içtimai teminat, Hakim Babacanov ziraat bakanlıklarına, Abdulvahid Kari ise adliye bakanı yardımcılığına ve Koşmemedhan Sapiev nazırlar şurası reisliği ikinci yardımcılığına seçilmişlerdir.²³ Kurulan yeni hükümet aşağıda bütün maddeleri verilen yeni anayasaya göre devleti idare etmeye başlamıştır. Ülkenin idari taksimatında yenilikler getirilerek yeni oluşturulan illerde meclisler oluşturulmuştur.

28 Mayıs 1920 yılında HŞC’nin siyasi hayatında derin izler bırakacak olan Harezmi Komünist (İştirakiyun) Partisi (HKP) birinci konferansı tertip edilerek yeni partinin yönetimi belirlenmiştir. Parti başkanlığına Akçurin seçilmesine karşın onun Buhara’daki başka bir göreve atanması üzerine Harezmi Komünist Partisi Merkez Komitesi başkanlığına Molla Cumaniyaz Sultanmuradov seçilmiştir. Komünist partinin kurulması üzerine merkezden gelen üyelerin baskıları yüzünden milli hususiyetleri daha ağır basan Yaş Hiveliler Partisi faaliyetlerini durdurmak mecburiyetinde kalmıştır. Yaş Hiveliler Partisi üyelerinden birçoğu HKP’ye geçmek zorunda kalmışlardır. Fakat yeni partiye geçen üyelerin birçoğu milli

²¹Nadire Doscanova Atabayeva, *Rusiya Şura Hukümetining Harezmi Respublikasıge Nisbeten Yurgızgen Yengi Mustemlekeçilik Siyaseti,(1920-1925 yıl),* Özbekistan Respublikesi Ali ve Orta Mahsus Talim Vezırlığı Urgenç Devlet Üniversitesi, Tarih Magistırı Derecesi Alış İçün Dısertetya, Rehber M. Matniyazov, Urgenç 2003, s.63.

²²Devletin resmi adı ile ilgili kaynaklarda bir karışıklık söz konusudur. Kurulan devletin adı ile ilgili değişik çalışmalarda farklı isimler zikredilmektedir. Atabayeva tezinin 23 sayfasında bu devlete Harezmi Halk Şuralar Cumhuriyeti adı verildi ifadesini kullanmasına karşın tezinin başlığında Harezmi Cumhuriyeti ifadesini kullanmıştır. Hatta devletin kuruluşunu sağlayan 30 Nisan 1920 tarihli anayasanın ilan edildiği kitapçığında başlık olarak Harezmi Şuralar Cumhuriyeti ifadesi yer alırken, metin içerisinde Harezmi Cumhuriyeti olarak da zikredilmiştir. Yarkın’da Harezmi Halk Cumhuriyeti ifadesini kullanmıştır. Ayrıca bazı çalışmalarda devletin adı Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti olarak da zikredilmiştir. Bkz., Matniyazov *age*, s. 30. Harezmi Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti adını alması ancak 18-20 Ekim 1923 yılındaki IV Bütün Harezmi Kurultayında kabul edilen anayasa ile olacaktır. Bkz., Koşcanov- Palvanov, *age*, s.323 - 326. Devletin ismi I. anayasa kitapçığında Harezmi Şuralar Cumhuriyeti olarak zikredildiği için bütünlük olması açısından bu çalışmada Harezmi Şuralar Cumhuriyeti (HŞC) adı bütün dönemi kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

²³Atabayeva, *agt*, s.24. Bazı çalışmalarda yukarıda zikredilen isimler farklıdır. Yarkın’a göre; Hükümet başkanlığına Palvan Niyaz Hacı Yusupov’un, başbakanlığına Baba Ahun Selimov, dışişleri bakanlığına Oraz Hoca Muhammedcanov, iç işleri bakanlığına Molla Cumaniyaz Sultanmuradov, eğitim bakanlığına Molla Bekcan, savunma bakanlığına Hasanov, ekonomi bakanlığına Nur Muhammed Babaov, askeri kuvvetler başkomutanlığına da Taşkentli Mir Şerefov seçilmiştir. Bkz., İbrahim Yarkın, “Hive Hanlığı’nın Ortadan Kaldırılarak, Harezmi Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sonunda Sovyetler Birliği İlhakı”, *Türk Kültürü*, S.99, Yıl IX, (Ocak 1971), s. (57) 241.

JHS
86

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

hususiyetlerini yeni partide de korumaya devam etmişlerdir.²⁴ Bu gelişme HŞC'nin fiilen Sovyetleştirilmesinde atılan en önemli adımlardan biri olmuştur. Çünkü yeni kurulan devletin iç siyasetinin şekillenmesinde bu parti önemli rol oynamıştır. Oysa ki Hive, Kızılordu tarafından işgal edilene kadar bu bölgede hiçbir yerli komünist bulunmamakta idi. İhtilâl döneminde Hive'de, Yaş Hiveliler adında sadece bir siyasi parti vardı. Yaş Hivelilerin oluşum esnasında komünist düşünce ile uzaktan yakından bir ilgileri bulunmayan Harezmdaki milliyetçi liderler ve siyaset adamları, Sovyet Rusya ile iyi münasebetlerde bulunma hususundaki iyi niyetlerine rağmen, sonraki dönemde çeşitli sebeplerle buldukları mevkilerden uzaklaştırılmışlardır. Harezmdaki siyasi ve idari hayatın en can alıcı noktalarına komünistler getirilmiştir.²⁵ Komünist düşüncedeki yerli aydınların ortaya çıkmasında ve olayların bu şekilde Sovyetlerin lehine gelişmesinde HKP'sinin kurulması ve çalışmaları önemli rol oynamıştır.

HKP'nin faaliyetleri yanında iki ülke arasında yapılan antlaşmalar da HŞC'yi adım adım Sovyetlere yaklaştırmıştır. 13 Eylül 1920 tarihinde Moskova'da RSFSC ile HŞC arasında ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bütün halkların kendi kendini idare etme hakkına sahip olduğunu teyit eden Sovyetler hükümeti bu anlaşma ile Çarlık dönemi politikalarından vazgeçtiğini beyan etmiştir. HŞC'nin tam bağımsızlığı RSFSC tarafından tanınmıştır. Bu anlaşmaya göre RSFSC çarlık ve onun vasıta organları ile çarlık döneminde imzalanan antlaşmaları geçersiz saymıştır. Çarlık Rusya'sının ve onların temsilcilerinin bütün menkul ve gayri menkullerini HŞC'ye devredilmiştir. RSFSC, HŞC'ye öğretmen, teknik eleman ve ihtiyaç duyulan sahalarda teknik yardım sözü vermiştir.²⁶

24 maddeden oluşan bu anlaşma yanında yine aynı tarihte 15 maddeden oluşan ticaret antlaşması da imzalanmıştır. Antlaşmaları RSFSC adına G.V Çiçerin, L.M Karahan, HŞC adına Baba Ahun Selimov, Molla Oraz Hocamuhammedov ve Molla Nurmuhammed Babaev imzalamışlardır. Antlaşma tarihinde mevcut olan HŞC sınırı tanınmış olmasına rağmen bu antlaşmanın HŞC'nin egemenliğini sağlayacak önemli maddeleri kağıt üzerinde kalmıştır. Çünkü RSFSC hükümeti Harezmdaki temsilcileri yoluyla yeni kurulan cumhuriyetin iç işlerine müdahale etmeye devam etmiştir.²⁷

Eğitim bakanlığının 18 yaşına kadar olan kız çocuklarının tespiti ile ilgili çalışmasına itiraz eden halk 23 Haziran 1920 tarihinde Muhammed Emin Han medresesi yanında İbrahim Ahun başkanlığında bir gösteri yapmışlardır. Bu gösteri Ruslar tarafından kanlı şekilde bastırılarak hanlık devrinde Kazi Kelanlık görevini ifa eden İbrahim Ahun, Refik Ahun, Seidcan Kari, Molla Muhammedniyaz Bedihanlı, Muhammed Emin Ahun ve birçok kişi kurşuna dizilmiştir. Çıkan olaylar bahane edilerek devrik han Said Abdullah Han ve ahfadı ile birçok ileri gelen devlet adamı Rusya ve Türkistan'ın değişik bölgelerine sürgün edilmişlerdir. Bu hadiseler Harezmdaki Sovyet vekillerinin gücünü ve asli görevini göstermesi açısından dikkat çekici gelişmelerdir. Yine aynı yılın eylül ayı ortalarında HŞC nazırlar şurasının ikinci yardımcısı Koşmedcan Sapiev'in ve ona bağlı olan yüz kişilik Türkmen atlı birliğin hiçbir mahkeme kararı olmadan Sovyet temsilcisi R. Şakirov emri ile Yusupov hükümeti döneminde kurşuna dizilmesi, Özbekler ile Türkmenler arasındaki sürtüşmeyi alevlendirmiştir. Bu olay da

²⁴Matniyazov, *age*, s. 31-32.

²⁵Fusun Kara, "Harezmda (Hive) Halk Cumhuriyeti", *Türkler*, Cilt 18, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.810.

²⁶Ömer Tohtanov, *Sovyet Hive Münasebeti ve Uning Rivaçlenışı (1917-1920 Yılları)*, Kızıl Özbekistan-Pravda Vostaka-Ozbekistan Surh Birleşgen Neşriyatı, Taşkent 1960, s. 44.

²⁷Matkarimova, *agt*, s. 75-76.

JHS
87

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

yeni hükümetin yıpranmasına sebep olmuş, bu durum da HŞC'yi Sovyetlere yaklaştıran olaylar dizisine bir tuğla daha koymuştur.²⁸

Yapılan antlaşmalar ile Sovyetlerin kontrolüne girmeye başlayan milli hükümetin başını en çok ağrıtan meselelerden biri de hanlık döneminden miras kalan Cüneyt Han meselesi olmuştur. Yeni hükümet için ciddi bir tehdit olan Cüneyt Han'a ve ülke içinde Bolşevik idareciler ile yerli idareciler arasındaki sorunlara müdahale etmek amacıyla RSFSC muhtar vekili Fergana Birliği Kumandanı M. Safanov Hive'ye gönderilmiştir. Onunla birlikte Türkfront'un 3. süvari birliği de Hive'ye gelmiştir. Safanov'un Hive'ye gelmesi yerli idarecilerin elini zayıflatmıştır. Çünkü Safanov'un ilk işi 17 Kasım 1920 tarihinde ordu içinde siyasi başkanlık diye bir birim kurarak başına geçmek olmuştur. Kızılordu birliklerinde Yaş Hivelilere meyilli olan askerler ordudan atılmıştır. Onun bu faaliyetlerine karşılık Harezmi hükümeti bağımsız hareket etmeye çalışsa da, eylül 1919 tarihinde kurulan RSFSC Merkezi İcra Komitesi ve Halk Komiserleri Meclisi'nin Türkistan İşleri Muhtar Komisyonu'nun (Türkkomisyne) tutumları buna izin vermemiştir.²⁹

1921 yılının başlarında Sovyet vekili M. Safanov, Kızılordu siyasi başkanı Hamza Musayev, Harezmi hükümeti savaş bakanı Şeyhuddin Hasanov ile Yusupov arasında görüş ayrılıkları ve mücadele başladı. H. Musayev ve Ş Hasanov hükümet darbesi yaparak Yusupov hükümetini devirmeyi teklif etmişlerdir. Yusupov hükümeti, İslam dinine mensup halkın dini değerlerine saygı gösterip Türk halkları ile iyi komşuluk ilişkileri geliştirmeyi amaçladıklarından dolayı Pantürkizm ve Panislamizm taraftarı diye suçlanmışlardır. Safanov'un ikinci kurultay seçimlerinde emekçi olmayanların oy kullanmaması isteği Yusupov hükümeti tarafından reddedilmiştir. Bu gelişme üzerine, Safanov hükümetin yerli halkın topluca Kızılordu tarafından öldürüleceği haberlerini yaydığını bahane olarak kullanmıştır. Daha önce vaatler ile kandırdığı Türkmen beylerinin bir kısmının da desteği ile Yusupov hükümetine karşı harekete geçmiştir. 6 Mart 1921 tarihinde M Safanov'un emri ve Hive'deki Kızılordu siyasi temsilcisinin teşvikleri ile HKP gençlik kolları ve kızıl askerler bir miting düzenlemişlerdir. Yaşanan kargaşada silahlı birlikler hükümet binasına girerek hükümet üyelerinden yakalayabildiklerini hapse atmışlardır. Palvan Niyaz Hacı Yusupov, savunma bakanı Şalıklarov ve bazı hükümet üyeleri kaçmayı başarmışlardır. Aynı gün altı kişiden oluşan geçici bir hükümet kurulmuş,³⁰ böylece HŞC'nin Yaş Hiveliler Partisi tarafından kurulan ilk hükümeti yapılan darbe ile yıkılmıştır.

Yusupov yeni kurulan devleti anayasal zeminde bağımsız ve milli nitelikli bir devlet şeklinde örgütlemeye çalıştığından dolayı devrilmiştir.³¹ Ayrıca dini konularda da Bolşevikler ile fikri ayrılığa düşmüş bu hususta vakıfların durumu ile ilgili yürüttüğü politikalar devrilmesinde etkili olmuştur. Yusupov bir meclis konuşmasında vakıflar ile ilgili şunları söylemiştir. "Ben hayatta olduğum sürece vakıflar serbest kalacaklardır. Onlardan elde edilen gelirler şeriata uygun olarak cami, medrese ve din adamları için harcanacaktır".³² Bu sözleri

²⁸Koşcanov- Palvanov, *age*, s.324; Matkarimova, *agt*, s.76.

²⁹Coraev –Nurilin, *age*, s. 216-217.

³⁰Matniyazov, *age* s. 34; Yarkın *agm*, s. (60) 244.

³¹Dilaram Agzamovna Alimova, *Mustebit Tuzimning Ozbekistan Milli Baylıklarını Teleş Siyaseti Tarih Şahidligi ve Sebekleri (1865-1990 Yillar)*, Şark Neşriyat – Matbaa Konserını Baş Tahririyeti, Taşkent 2000, s. 75.

³²Egembergen Kazakov, *Harezmi Respublikası Hükümetining İslam Dini ve Ruhanilerge Nisbeten Alıp Bergen Siyaseti (1920-1924)* Ozbekistan Respublikası El Harezmi Devlet Universitutu Tarih Fenleri Namzedi İlmi Derecesi Alış İçün Disertetiya, (Rehber I.A. Alimov), Urgenç 1996, s. 68

JHS
88

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

sarf eden bir idarecinin RSFSC ve onların Harezmi'deki uzantıları tarafından desteklenmesi mümkün olmadığından dolayı Yusupov ve hükümeti devrilmiştir.

Yusupov daha sonra affedilmesine rağmen devlet işlerinden ve siyasetten el çektilmiştir. Yeni kurulan geçici hükümet 15-23 Mayıs tarihleri arasında halk vekillerinin katılımıyla II. Bütün Harezm Kurultayı'nı gerçekleştirmiştir. Harezm Merkezi İcra Komitesinin (HMİK) başkanlığına Muhammedrahim Allabergenov, Halk Nazırlar Meclisi'nin reisliğine de Karakalpaklı Mengli Hoca İbniyeminov seçildi. Kurultayda Yaş Hiveliler hükümetinin siyaseti, "halka karşı yürütülen siyaset" şeklinde suçlanmıştır.³³

II. Bütün Harezm Kurultayı'nda yeni anayasa kabul edilip 60 kişiden oluşan Harezm İcra Komitesi kuruldu. 1921 yılının eylül ayında toplanan icra komitesi, HMİK'in üzerine düşen görevi yapamadığı suçlamasıyla komite başkanı Muhammedrahim Allabergenov'u görevinden alarak adalet bakanı Atamahsumahun Muhammedrahimov'u komite başkanlığına atadı.³⁴

M. Allabergenov kısa süren iktidarında mesnetsiz suçlamalara maruz kalmış, iktidardan düşürüldükten sonra da ölüme mahkum edilmiştir. Eylül ayında M. Allabergenov yerine atanmış olan A. Muhammedrahimov da kendinden önceki idareciler gibi devlet işlerini bağımsız şekilde yürütmeye çalışmıştır. A. Muhammedrahimov 9 Ekim 1921 tarihli MİK kararı ile II. Bütün Harezm Kurultayı'nda vakıflar ile ilgili alınan kararı geçersiz ilan etmiştir. Türkkomisye onu ruhanileri korumakla suçlamıştır. Türkkomisye reisi A.A. Ioffe hükümetin aldığı bu kararları geçersiz saymaya çalışınca A. Muhammedrahimov, A.A. Ioffe'ye HŞC'nin iç işlerine karışmaması, karışması durumunda 24 saat içinde ülkeyi terk etmesi gerektiğine dair bir ultimatö vermiştir. Bu tavrından da anlaşılacağı üzere A. Muhammedrahimov ülkeyi bağımsız bir ülke gibi idare etmeye çalışmıştır. Ülkenin işgali sırasında talan edilen tarihi eserler Moskova'ya götürüldüğünden, kendi iktidarı döneminde bu gelişmelerin önünü almak adına, 15 Ekim 1921 tarihinde bir karar çıkartmıştır. Afganistan, Buhara ve diğer devletler ile siyasi ilişkilerin geliştirilmesi adına karşılıklı büyük elçiliklerin açılmasına çalışmıştır. HKP ileri gelenlerinin faaliyetlerini engellemeye çalışmış, HMİK dışında ikinci bir hükümet olmadığını beyan etmiştir. O dönemde RSFSC'nin Harezm'de bulunan temsilcisi I.M. Bık 10 Kasım 1921 tarihinde dışişleri bakanlığına gönderdiği mektupta mevcut durumu; "Harezm hükümetinin yöneticileri Harezm için gerekli değildir. Hükümet tamamen Mengli Hoca İbniyeminov ve A. Muhammedrahimov'un eline geçmiştir" şeklinde özetlemiştir.³⁵

Harezm idarecilerinin bağımsız hareket etmesi Bolşeviklerin hoşuna gitmemiş merkezden hükümetin değiştirilmesine dair talimat gelince Bolşevikler girişimlere başlamışlardır. 27 Kasım 1921 tarihinde HKP merkezi komitesi, HMİK ve Halk Nazırlar Meclisi tarafından bir toplantı tertip edilmiştir. Bu toplantıda MİK Reisi A. Muhammedrahimov, Harezm Halk Nazırlar Meclisi Reisi Mengli Hoca İbniyeminov, yine hükümet üyelerinden HMİK üyesi Molla Bekcan Rahmanov, icra komitesi başkanı Muhammedcan Abdalov, maliye bakanı Muhammed Yusuf Atacanov, içişleri bakanı Hasan Ermatov, dışişleri bakanı Molla Oraz Hocamuhammedov, savunma bakanı Mirkamil Mirşarapov ve diğer yöneticilerden Trigulov, Egaydaov. Yungirov gibiler Harezm halkının

³³Haşimov, *agm*, s. 50.

³⁴Matkarimova, *agt*, s. 80; Matniyazov, *age*, s. 35.

³⁵Matniyazov, *age*, s.36; Haşimov, *agm*, s. 52.

düşmanı olarak ilan edilmişlerdir. Toplantıya katılmayıp Alakulhan medresesinde saklanan HMİK başkanı A. Muhammedrahimov çıkan çatışmada öldürülmüştür.³⁶

A. Muhammedrahimov'un çaresizliği aslında HŞC'yi idare eden idarecilerin içinde bulunduğu çıkmazı göstermesi açısından ibretlik bir gelişmedir. Harezmi'de Rus hakimiyetini sağlayan Türkomisye, HKP ve Rus temsilcilerinin en önemli dayanağı kuşkusuz hazır kıta bekleyen Kızılordu birlikleri olmuştur. Buna karşın HŞC hükümetleri Bolşeviklerin kanunsuz işlerine karşı koyamamasının en önemli etkeni de elinde etkili silahlı bir gücün olmayışıdır. Çünkü A. Muhammedrahimov'un ölümü ile neticelenen hükümet darbesinden sonra 1921 yılının aralık ayında bir toplantı tertip edilmiştir. HŞC'nin oluşturulmak istenen askeri gücünün sadece bir süvari ve piyade birliği ile sınırlanması Bolşeviklerin baskısı sonucu alınan karar ile resmîyet kazanmıştır. Askeri gücün bu kadar sınırlandırılması aslında ismen de olsa var olan ülke bağımsızlığının fiilen sona ermesi anlamına gelmiştir.³⁷

Togan'ın; "İlkteşinin (ekim) sonunda buraya Cemal Paşa tarafından Taşkent'den gönderilen altı Türk zabiti (Rıdvan, Hüseyin efendiler ve arkadaşları) piyade, süvari topçu ve mitralyözcülerin her biri yirmi beşer olmak üzere yüz kişiye mahsus bir harbiye kursu açmışlardı"³⁸ ifadelerinden anlaşılacağı üzere Yaş Hiveller hükümeti ilk başlarda milli bir ordunun kurulması için çalışmalar yürütmüşlerdir. Fakat bu ordu istenilen düzeye ulaşamamıştır. Harezmi MİK'in resmi yayın organı olan gazetede çıkan "Harezmi'de Kızıl Asker" başlıklı haberde itiraf niteliğinde verilen bilgiler, HŞC'deki ordunun durumunu göstermesi açısından önemlidir. Yazının başında bir devletin ve hükümetin varlığı için ordunun ne kadar önemli olduğu vurgulanmış Harezmi askeri durumu için ise şu ifadeler kullanılmıştır:

Hükümetin birinci iş olarak silahlı güç teşkil etmesi gerekmektedir. Buna binaen kuruluşuna yaklaşık üç yıl olan Harezmi Cumhuriyeti'nin askeri tarihine göz attığımızda cumhuriyetin kızıl asker işine itibar ve önem göstermediğini görmekteyiz. Günümüzdeki Harezmi kızıl askeri son derece önemsizdir. Harezmi kızıl askeri, Yamut olaylarından kaçıp gelenler, 1920 yılının başında Rusya kızıl askeri ile birlikte Hive'ye gelenler ve 1920 yılında ilan edilen seferberlik yolu ile alınan az sayıdaki askerlerden ibarettir.³⁹

Milli askeri kadroların oluşturulması amacıyla, Yaş Hiveliler önceden savaş tutsağı olmuş ve o zamanlar Türkistan'da bulunan Osmanlı Türk'ü görevlileri kullanmaya çalışmışlardır. Yukarıda da zikredilen Türk askeri okulunun varlığı Sovyetler için siyasi sorun bir olmuştur. Sovyet diplomatları uzun zaman bu okulun etkinliğini ortadan kaldırmak için çaba göstermişlerdir. HŞC kendi okullarını kurma ihtiyacı içinde olduğundan, askeri kadroların eğitimi için dışarıya adam göndermeyi teklif etmiştir. Fakat Taşkent yönetimi HŞC'nin bu önerisini kabul etmemiştir.⁴⁰ A. Muhammedrahimov'un devrilmesinden hemen sonra yapılan toplantıda, HŞC'nin askeri gücünü sınırlayan karar aldırılmıştır. Bu gelişmeler

³⁶Coraeve – Nurilin, *age*, s. 220. Bazı çalışmalarda, A. Muhammedrahimov'un öldürülmediği, hapisten kaçarak muhalefet saflarına katıldığı ifade edilmektedir. Bkz., Kara, "agm" s. 811.

³⁷Yusupov, *age*, s. 88; Coraeve – Nurilin, *age*, s. 220.

³⁸Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, Cilt I, İstanbul 1982, s. 424.

³⁹"Harezmi'de Kızıl Asker", *Harezmi Haberleri Gazetesi*, 19 Mart 1922, Sayı 45.

⁴⁰Dov. Yaroshevski, "Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti (1920-1924): Kazanılmış Kimlik, Sorunlu Meşruiyet", *Türkler*, Cilt 18, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 816.

JHS
90

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

askeri gücün ülkenin bağımsızlığında ne kadar önemli olduğunu her iki tarafın da çok iyi bildiğini göstermesi açısından güzel bir örnektir.

B. Bolşevik Baskılarının Artması ve Harezmi Şuralar Cumhuriyeti'nin Ortadan Kaldırılması

Bağımsız hareket etmeye çalışan A. Muhammedrahimov'un iktidarının devrilmesinden (27 Kasım 1921) devletin Özbekistan ve Türkmenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri arasında pay edilerek ortadan kaldırıldığı 1924 yılının Kasım ayına kadar sırasıyla Y. Muradov, A. Hacıyev, K. Sepaev, S. Cumaniyazov N. Eytakav⁴¹ devleti ismen idare etmişlerdir. Bu dönem HŞC'nin tam anlamıyla Sovyet kontrolüne girdiği ve neticede siyasi varlığının sona erdiği dönemdir. Bu sebeple 27 Kasım 1921 tarihinde gerçekleşen hükümet darbesinin öncesini ve sonrasını Sovyetleşme açısından farklı şekilde değerlendirmek gerekir.

27 Kasım 1921 tarihli hükümet darbesinden sonra MİK Reisliği'ne Yangıbay Muradov getirildi. Aynı yılın 4 Aralık tarihinde toplanan meclis Muhammedrahimov başkanlığında alınan bütün kararların geçersiz olduğunu ilan etti.⁴² HŞC'nin yabancı ülkeler ile ticaret yapma çalışmaları üzerine 29 Haziran 1922 tarihinde HŞC ile RSFSC arasında ticaret antlaşması yapılmış bu antlaşmaya göre Harezmi hükümeti yabancı ülkeler ile serbest ticaret yapma hakkına kavuşmuştur. Fakat anlaşmanın 6. maddesindeki "Harezmi Halk Cumhuriyeti'nin yabancı ülkeler ile ticaretini Rusya hükümetinin izni ile yapılacağı" ifadesi bu ticaretin Rusya'nın kontrolünde yapılmasına sebep olmuştur. Moskova'da, Harezmi hükümeti bir ticaret acenteliği kurmuş, Moskova'daki ticaret idaresi ile yapılan görüşmeler neticesinde HŞC Rusya nezaretinde ithalat ve ihracat yapma hakkına kavuşmuştur.⁴³

20 Temmuz 1922 tarihinde bütün Harezmi Sovyetlerinin III. Kurultayı gerçekleştirilmiştir. Yeni bir anayasa hazırlanarak Kızılordu'ya geniş haklar verilmiştir. MİK yeniden oluşturularak başkanlığına Abdulla Hacıyev getirilmiştir.⁴⁴ Bu iktidar döneminde, 15 Kasım 1922 tarihinde, Basmacı⁴⁵ ve isyancılara karşı mücadele için olağan üstü tedbirler kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna binaen üç kişilik mahkeme oluşturulmuştur. Bu mahkemeye Basmacılar ve onlara yardım ettiklerinden şüphelenenleri 24 saat içinde kurşuna dizme yetkisi verilmiştir.⁴⁶ A. Hacıyev döneminde gerçekleştirilen en önemli işlerden biri de RKP Orta Asya Bürosunun HKP'de yürüttüğü "safları temizleme" operasyonu olmuştur. 1 Şubat 1922 tarihinde HKP, RKP'ye katılmış, RKP partisinin XI toplantısına Madrahim Saydaşev ve Zarif Hodayberganov HKP'yi temsil etmişlerdir. Bu olay ile HKP, RKP'sinin bir şubesi haline

⁴¹Kazakov, *agt.*, s. 66.

⁴²Matkarimova, *agt.*, s. 83.

⁴³Şevket. Saidov, "Harezmi Halk Sovyet Respublikesining Finlendiye Bilen Sevda Alakeleri Tarihiden", *Ozbekistan Tarihi*, ORFA Fan Neşriyatı, S. 2, Yıl 2003, s. 30.

⁴⁴Matniyazov, *age*, s. 38.

⁴⁵Basmacı veya Basmacılık terimi Sovyetlerin Türkistan'ı işgali sırasında bu işgale karşı koyanları ve yürüttükleri hareketi küçük düşürme adına Sovyetler tarafından kullanılıp yaygınlaştırılan bir terimdir. Basmak fiilinden türetilen bu terim haydut, yol kesen, eşkiya gibi anlamlarda kullanılmış fakat daha sonra milli mücadele taraftarlarını ifade eden bir terime dönüşmüştür. Bkz., Baymirza Hayit, *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi 1917- 1934*, TDV Yayınları, Ankara, 1997. Ali Bademci, *Korbaşlar :1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975. Ali Bademci, *Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nazif'in Hatıraları: Sarıklı Basmacı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010. Mustafa Çokayev (Çokay), "The Basmacı Movement in Turkestan" , *The Asiatic Review*, (London) 1928. Vol. XXIV, Part 78, s. 273-288. Çeviren; Eşref Bengi Özbilen, "Türkistan'da Basmacı Hareketi", *Türkistan*, Yıl I, S., 4, 1988, s. 13-18.

⁴⁶Haşimov, *agm.*, s.53.

JHS

91

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

gelmiştir. 1923 yılında yapılan operasyonlar ile HKP'nin %50 sinden çoğu tüccar ve molla oldukları gerekçesi ile partiden uzaklaştırılmışlardır.⁴⁷

Bolşevikler siyasi alanda yapılanlar ile yetinmeyerek Harezmi'nin ekonomik bağımsızlığına da müdahale etmişlerdir. RKP Merkezi Komitesi'nin siyasi bürosunun kararına binaen Türkistan, Buhara ve Harezmi Cumhuriyetlerinde ekonomik birleşme adına çalışmalar başlatılmıştır. RKP Merkez Komitesi'nin Orta Asya Bürosu temsilcileri 5-9 Mart 1923 tarihinde bu cumhuriyetlerin ekonomik birliğini sağlama adına I. Ekonomik Konferansı düzenlediler. Bu konferansta alınan kararlar ile cumhuriyetlerin ekonomik, mali ve siyasi faaliyetleri RSFSC'nin kontrolüne geçmekle kalmadı bu cumhuriyetlerin idareleri de bir bakıma Sovyetlerin eline geçmiş oldu. Üç ülkenin para ve gümrük uygulamalarının birleştirilmesi ordudan sonra bağımsızlığın göstergesi olan ekonomik bağımsızlığın da ortadan kalkmasına sebep olmuştur.⁴⁸

18-20 Ekim 1923 tarihleri arasında Bütün Harezmi Sovyetlerinin IV. Kurultayı gerçekleştirilmiştir. Bu kurultayda yeni bir anayasa kabul edilerek devletin ismi Harezmi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (HSSC) olarak değiştirilmiştir. Yeni anayasaya göre karşı devrimci olarak nitelenen mollalar, imamlar, işanlar⁴⁹, ulemalar, eski memurlar, hanzadeler, askerler, tüccarlar ve zenginler seçme seçilme hakkından mahrum bırakılmışlardır. Vakıf ve şahsi mülklere de el konulmuştur. 22 Ekim'de yeni bir HMİK kurularak başına Kerim Sepaev atandı. Kurultayda alınan kararlar ve uygulanan yeni sosyalizm yolu halkın tepkisine sebep olmuş halktan birçok kişi silahlı muhalefet safına katılmıştır. 1924 yılının Ocak ayında meydana gelen isyan Kızılordu birlikleri tarafından kanlı şekilde bastırılmıştır. Cüneyt Han'ın başrol oynadığı bu isyan o kadar etkili olmuştur ki, 16 Ocak'ta ülke genelinde olağanüstü hal ilan edilmiştir.⁵⁰ Cüneyt Han'ın Hive'yi kuşatmasından 4 gün önce, yani 6 Ocak 1924 tarihinde, RKP Merkez Komitesi'nin Orta Asya Bürosu, Anti-Sovyet ayaklanmanın bastırılması için Hive'ye birlik gönderilmesi talimatını vermiştir. Bu talimat üzerine 4 Şubat 1924 tarihinde 82. Süvari Alayı Hive'ye ulaşmıştır.⁵¹ Yaşanan bu olaylar HŞC'in ortadan kaldırılması için hazırlanan zemine katkı sağlamıştır.

28 Nisan 1924 tarihinde RKP Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu, Türkistan Otonom Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti, Buhara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve yeni adıyla Harezmi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti vekilleri ile bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Türkistan'da boy esasına göre devletlerin kurulacağını dile getirilerek bu amaçla komisyonlar kurulmuştur. RKP Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu 5 Ağustos 1924 tarihinde, HKP'nin teklifine binaen HSSC'yi Orta Asya milli devletlerinin birleştirilmesi projesine dahil etmiştir. 2 Eylül 2 Ekim tarihleri arasında gerçekleşen Bütün Harezmi Şuralar V. Kurultayı'nda HSSC'nin ortadan kaldırılarak kurulma aşamasında olan yeni devletlere katılması yönünde kararı alınca, 23 Kasım 1924 tarihinde HSSC MİK de aynı kararı almıştır. Alınan karara binaen HMİK ve

⁴⁷Matkarimova, *agt*,s. 85; Koşcanov- Palvanov, *age*, 334.

⁴⁸Coraeve – Nurilin, *age*, s. 221.

⁴⁹Türkistan ve İdil Havzası Türklerinde sufi, keramet sahibi, veli manalarında ulema ve şeyhlere verilen bir unvandır. Bkz., Ferit Develioğlu, *Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s.465. Ensar Göçmez, *Afganistan'dan Gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo- Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik bir Araştırma (Hatay ili Ovakent Beldesi Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, adlı çalışmasında Afganistan'dan gelerek Hatay iline yerleşen Özbek kökenli göçmenler arasında İşanların peygamber soyundan geldiklerine dair bir anlayışın olduğunu ifade etmektedir.

⁵⁰Matniyazov, *age*, s. 39; Coraeve – Nurilin, *age*, s.222; Koşcanov- Palvanov, *age*, s.237.

⁵¹Kara, *agm*, 811.

JHS
92

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

Harezmi İcra Komitesi faaliyetlerini 30 Kasım 1924 tarihinde fiilen durdurmuştur.⁵² Böylece yaklaşık 4 yıl yaşamasına müsaade edilen bu cumhuriyetin toprakları yeni kurulan Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında pay edilmiştir. Zaten Lenin ve diğer komünistler hiçbir zaman Buhara ve Harezmi cumhuriyetlerini Türkistan halkları için sürekli idari yapılar olarak düşünmemişlerdir.⁵³

C. Harezmi Şuralar Cumhuriyeti I. Kanun- i Esasisi'nin Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın ekler kısmında Türkiye Türkçesi ile tamamı verilen anayasa, 1920 yılında Hive'de Arap harfleri ile Özbekçe olarak yayımlanmıştır. Kitapçığın kapağında Harezmi Şuralar Cumhuriyeti'nin Kanun-i Esasi'si yazısı olup bu ifadenin altında parantez içinde "1920 senesi 30 Nisan'ında Harezmi Halk Vekillerinin I. Kurultayında kabul edilip onaylandı" ifadesine yer verilmiştir. Yayıncı olarak Halk Nazırlar Şurası gösterilmiştir. Yayın yeri ve yılı olarak da, Tipografya No Gruppı Voisk, Hive 1920 bilgilerine yer verilmiştir. 14 sayfa ve 37 maddeden oluşan anayasa kitapçığında mukaddime kısmında 3 madde yer almıştır.

Yukarıda izah edilmeye çalışılan tarihi süreçte ortaya çıkan Harezmi Şuralar Cumhuriyeti Kanun-i esasisi, Türkistan demokratikleşme hareketinde bir ilktir. Her ne kadar Bolşeviklerin etkisi olsa da, milli ve demokratik hususiyetler içermektedir. Bu yönleri ile 20 Ocak 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ilan edilecek olan Teşkilat-ı Esasiye'ye benzemektedir. Kısa bir anayasa olup ülke idaresi ile ilgili çerçeve maddeler içermektedir.

Genel hatları ile bakıldığında ilk dikkati çeken husus anayasanın bir mukaddimesinin bulunmasıdır. Bu mukaddimede tarihi olaylar değerlendirilmiş, Avrupalı ülkeler, eski Çarlık ve Hanlık yönetimi eleştirilmiştir. Bu bölüm bir bakıma anayasanın gerekçesi niteliğindedir. Kapitalizmin olumsuzluklarına dikkat çekilerek Rus proletaryasının Hive halkına yaptığı yardım vurgulanmıştır. Ayrıca bütün dünya emekçilerine her türlü yolla yardım edileceğinin ifade edilmesi, anayasanın vücut bulacağı devletin uluslar arası platformda yer alacağına işaretleri olmuştur. Mukaddimeden hemen sonraki madde devletin ismi ile ilgili olmuştur. Dar bir bölgeyi kapsayan ve şehir ismi olan Hive yerine, daha geniş bir bölgeyi kapsayan Harezmi ismi getirilmiştir. Halk nazırlar şurasının seçilmesi ve yedinci maddede yer alan "bütün cumhuriyetteki hükümet idareleri ve hadimleri bu halk nazırlar şurasına bağlıdır" ifadesi meclis yönetimi yerine kabine yönetiminin seçildiğini göstermektedir. Bu şuranın üstünde yetkilere sahip halk vekilleri kurultayı diye zikredilen bir kurum vardır. Fakat bu kurumun icra görevleri ile ilgili bir ibare yoktur. Anayasada Halk Nazırlar şurasına başkanlık edecek bir başkandan zikredilse de, bir üst makam olacak cumhur başkanı ya da devlet başkanı gibi makamlardan bahsedilmemiştir.

Seçme ve seçilme hakkı ile ilgili 18 yaşını dolduran herkesin oy kullanabilmesi ve dil, din, ırk ve cinsiyet farkı gözetmeksizin herkesin eşit sayılması anayasanın demokratikliği ile ilgilidir. Ayrıca 16. maddede farklı Türk boylarının aynı kanı taşıyan eşit hukuklu vatandaşlar olarak tanımlanması anayasanın milli niteliğini ortaya koymaktadır. Anayasanın yönetim ile ilgili en önemli maddesi cumhuriyetin ilan edildiği beşinci maddesidir. "Harezmi'nin bütün halkı kendi vekilleri vasıtasıyla memleketi idare eder" ibaresi temsili demokrasi yönteminin seçildiğini göstermektedir.

⁵² Atabayeva, *agt.*, s.92-96; Koşcanov- Palvanov, *age*, s.340.

⁵³ Gregory Gleason, "Orta Asya'da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İlişkilerinin Tarihi Boyutları", *Türkler*, Cilt 18, Çev: M. Faruk Çakır, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.858.

Sonuç

Türkistan'da Ceditçilik hareketinin siyasallaşması ile şekillenen Yaş Hiveliler hareketi ve bu hareket içinde yer alan Hiveli aydınlar o günün şartları gereği amaçlarına Bolşevik İhtilali sonrası ortaya çıkan RSFSC'nin askeri ve mali yardımı sayesinde ulaşmaya çalışmışlardır. Fakat Sovyet hükümetinin bu yardımı kendi siyasi emelleri için yaptığı, kurulan bu kısa ömürlü cumhuriyetin siyasi ömründe görmek mümkün olmuştur. Sovyet hükümeti, içinde bulunduğu nazik durumdan dolayı Yaş Hiveliler hareketinden istifade etmiştir. Lenin'in iç problemler ile uğraştığı dönemde her milletin kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğunu beyan etmesi Türkistanlı Ceditçilerin bir kısmını Bolşevikler ile iş birliği yapmaya yöneltmiştir. İlk başlarda komünist mefkureye mensup yerli aydınlar bulunmamasına karşın, özellikler HKP ve Sovyet yetkilerinin çalışmaları ile bu hareketin içinde ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Yaşanan süreçte, milli demokratik bir devlet kurmayı hedefleyen Yaş Hiveliler yanında, (sonraki dönemde) Sosyalizm mefkuresine gerçekten inanıp milli hususiyetlere sahip Yaş Hiveliler hükümetine cephe alan ve sosyalizm adına Sovyetlere hizmet eden yerli aydınlar ortaya çıkmıştır. Bu durum Yaş Hiveliler hareketinin fikri manadaki homojenliğinin kaybolmasına sebep olmuştur .

Yaş Hivelilerin mevcut hanlık rejimini devirirken, Bolşeviklerden ve onların ordusu Kızılordu'dan yardım etmesi Sovyetler tarafından bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Yaşanan olaylar Bolşevikler tarafından "Hive İhtilali" adıyla bir halk hareketi olarak lanse edilmeye çalışılmıştır. Fakat bu hareketin bir halk hareketi olmadığı ve Rusların Türkistan'ı sömürgeleştirmek için kullandığı bir yöntem olduğu yaşanan siyasi süreçte görülmüştür. Zira RSFSC kurulan HŞC'yi mevcut konjonktürde resmen tanısa da, iç sorunlarını çözdükçe bu devleti kendine bağlı bir devlet haline getirmiş, nihayetinde siyasi varlığına son vermiştir. Sonraki süreçte ise "Çarlık emperyalizmi" adını değiştirerek sosyalizm kılıfı altında yine Ruslara hizmet eden "Kızıl emperyalizme" dönüşmüştür. Bu dönemde Rus ve gayri Türk unsurlar da fikri manada büyük kıyımlara uğramış olsalar da, ortadan kaldırılan Ceditçiler ve Ceditçilik hareketinin Türkistan fikir hayatında yeri tekrar doldurulamadığı için Müslüman Türk toplumu diğer unsurlardan daha fazla kayba uğramıştır. HŞC'nin ortadan kaldırılması Türkistan'daki bu gelişmelerin sadece bir kısmını teşkil etmiştir.

Yaşanan bu süreçte Yaş Hiveliler kendi çaplarında Sovyetler ile mücadele etmeye çalışmışlardır. Kurulan ilk hükümetin başkanı Palvan Niyaz Hacı Yusupov hükümeti ile kısa süreli başkanlığında Muhammedrahim Allabergenov ve Atamahsumahun Muhammedrahimov başkanlığındaki hükümetler ülkeyi bağımsız bir şekilde idare etmeye çalışmışlardır. Fakat Rusların baskısı ile karşı karşıya kalarak bazıları bu davranışlarını hayatları ile ödemiştir. HŞC'nin ortadan kaldırılması esnasında kullanılan yöntem Sovyetlerin yayılma politikalarını erken dönemde göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Misal olarak, Sovyetlerin HŞC'nin ortadan kaldırılması için kullandığı yöntem, Afganistan'ı işgali döneminde uyguladığı yöntemler ile benzerlikler taşımaktadır. Milli mücadele döneminde Türkiye ile Sovyetler arasında yaşanan yakınlaşmanın savaş döneminden sonra Mustafa Kemal tarafından terk edilmesi politikası, HŞC'nin ortadan kaldırılması özelinde değerlendirildiğinde, Mustafa Kemal'in Sovyetler ile ilgili bazı kararlarının ne kadar isabetli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sovyet döneminin toplumun yozlaştırılması yanında, Türkistan halkının sosyal yaşantısında var olan hurafe ve yobazlığın kısmen de olsa azaltarak, modern bir yaşam ve devlet organizasyonunu getirmiş olması, Çarlık dönemine göre nispi bir kazanç olarak değerlendirilmektedir. Fakat Sovyetler tarafından ortadan kaldırılan HŞC'nin I. Anayasası'na

JHS
94

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

bakıldığında Sovyet etkisi olmakla beraber demokratik milli ve modern bir devletin oluşumuna temel olabilecek nitelikte bir anayasa olduğu görülmektedir.

HŞC'nin kuruluşu ve ortadan kaldırılması sürecinde Kızılordu birliklerinden yardım alınması ve milli bir ordunun kurulamamış olması HŞC'nin kaderini tayin etmiştir. Sovyet temsilcileri kurdurdukları devleti RSFSC gibi örgütlemişlerdir. Sovyet idarecilerinin uygulamalarında en büyük destekçileri hazır kıta bekleyen Kızılordu olmuştur. Yabancı bir ülkenin yardımı ile elde edilen bağımsızlığın diyetinin yine bağımsızlık olduğu, Yaş Hivelilerin, Sovyet Kızılordu'su yardımı ile kurdukları kısa ömürlü HŞC örneğinde görmek mümkün olmuştur.

Yaş Hiveliler hareketi iktidarı ele geçirdiklerinde HŞC'nin ilk anayasasını kabul etmişlerdir. Ülkeyi bu anayasa ile idare etmeği düşünmüşler fakat Sovyet etkisi ile bu amaçlarını gerçekleştirememişlerdir. Türkistan'ın demokratikleşme hayatında önemli yere sahip olan bu anayasa metninde Sovyet yardımından dolayı bir etki söz konusu olsa da Ceditçilik hareketinin siyasi zeminde hedeflerini göstermesi açısından önemlidir. Fakat sık sık toplanan kurultaylarda değişikliğe maruz kalan bu anayasa Yaş Hivelilerin etkisinden giderek uzaklaşmış en sonunda da Sosyalist karakterli bir anayasa hüviyetini almıştır.

Ekler

Harezmi Şuralar Cumhuriyeti'nin Kanun-i Esasi'sinin Türkiye Türkçesine aktarılmış metni.

Mukaddime

1- Hive memleketinde bulunan halk Asya kıtasında bulunan ve ezilen halkların birisidir. Avrupa işgalcileri ve kapital sahipleri kendi ekonomik çıkarları için Asya ile diğer bölgelerde bulunan ve ekonomik açıdan geri kalmış halkları bağımsız yaşamaktan mahrum bırakarak iktisadi ve siyasi cihetten esir ettiler. Başka milletleri ezip kendi ülkelerindeki kapital sahiplerine hizmet eden hükümetlerden birisi de elbette Rusya istibdadı idi. Bu Rusya idare-i istibdadıyesi, Hive halkının ezilmesine Hive'nin eski hanlık idaresini kullanmak yolu ile hizmet etti. 1907 yılında peş peşe meydana gelen iki inkılap, Hive halkı üzerindeki Rus Çarı ve Rus kapital temsilci grupların etkisini arttırdı. Şimdiki Rusya hükümetini ele geçiren işçi ve çiftçiler işgalci siyasetten uzak oldukları için, daha önce yardımsız kendi bağımsızlığını elde etme gücüne sahip olmayan Hive halkı, şimdilerde dış etkilerden kurtularak kendi kendini idare etme niyeti ile kendini bağımsız olarak ilan etmektedir.

2- Genelde Avrupa ve Rusya'da olan sanayi gelişimi, Hive de yok derecesinde olduğu için, Hive halkının arasında sınıf mücadelesi de yok derecesindedir. Hive'nin çoğunluğunu teşkil eden emekçilerin ve azınlığı teşkil eden zenginlerin her ikisi de bundan önceki işgalci siyaset altında beraber ezilip milli hukuklarından mahrum edilmişlerdir. Rusya kapitalinden örnek alarak, Rusya kapitaline hadim olan ve kapitalizm yoluna adım atan bir iki tane tüccar olsa da Rusya kapitalizminin ortadan kalkması ile böyle insanların ehemmiyeti ortadan kalktı. Bu sebeplere bağlı olarak Hive halkının bağımsızlığına yardım edip, Hive inkılabına karşı gelmeyen Rusya işçi ve çiftçileri ile bu düşüncede olan bütün dünya proletaryası Hive halkının en yakın dostudurlar.

3- Hive memleketi kendi çoğunluğunu teşkil eden yoksulların menfaatini gözetir ve bu zamana kadar Avrupa kapitalizmi altında ezilen Müslim ve gayri Müslim halklar ile küçük milletlerin bağımsız yaşamlarına hizmet etmeyi kendi amacı olarak tanır. Bu amacın gerçekleşmesi, bütün dünya emekçilerinin birleşip birlikte hareket etmesine bağlı olduğu için,

JHS

95

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

Hive memleketi kendi emekçilerinin gelişmesi işine ve bütün dünya emekçilerinin teşkilatlanma işlerine her türlü yol ile yardım edecektir.

Hive Memleketinin Adını Değiştirme

4- Hive halkının bağımsızlık hatırası olması maksadıyla Hive memleketine bu günden itibaren kendi tarihinde de meşhur olan “Harezmi” adı verilmiştir.(Merkezde bulunan Hive şehrinin adı eskisi gibi kalacaktır.)

Yönetim Biçimi

5- Harezmi Devleti'nin yönetim biçimi şuralar suretiyle kurulan cumhuriyet olup, Harezmi'nin bütün halkı kendi vekilleri vasıtasıyla memleketi idare eder.

Halk Vekillerinin Kurultayı

6- Yılda bir defa ve gerekli görüldüğü durumlarda mahalli şuraların çoğunluğunun talebi ile yıl bitmeden Harezmi Şuralar Cumhuriyeti'nde halk vekilleri kurultaya çağrılır. Bu kurultay cumhuriyette en yüksek organ kabul edilip cumhuriyete ait en büyük meseleleri çözer.

Halk Nazırları Şurası

7- Halk vekillerinin kurultayı ikinci defa toplanıncaya kadar Harezmi Cumhuriyeti'ni idare ve cumhuriyete ait bütün meseleleri çözmeye yetkili organ olarak kabul edilir. Bu hükümetin ismi “Harezmi Halk Nazırlar Şurası” olup bütün cumhuriyetteki hükümet idareleri ve hadimleri bu halk nazırlar şurasına bağlıdır.

8- Halk nazırlar şurası halk vekilleri kurultayına karşı sorumlu olup kendi çalışmalarını hakkında halk vekilleri kurultayına hesap verir.

9- Halk nazırlar şurasının üyeleri 15 kişiden ibarettir. Bunlar Reis, birinci yardımcı, ikinci yardımcı, iki başkatip, harbiye, adliye, iktisat, teftiş, ziraat, maliye, hıfzı sıhha, içtimai teminat, maarif ve hariciye nazırlarından ibarettir.

10- Her bir halk nazırının kendisi iki, üç yada daha fazla üyeden oluşan heyet teşkil eder. Bu heyetler halk nazırlar şurası tarafından onaylanır. Heyet kararları nazırlar onayına mecbur olmasa da heyet ile nazırlar arasında ihtilaf çıkması durumunda nazırlar kendi kararları doğrultusunda emirler vermeye yetkilidir.

Mahalli Şuralar

11- Eski kale diye adlandırılan gelen yerleri etrafıyla idare etmek için, kanun-i esasının seçme ve seçilmeye ait maddelerine göre (halk nazırlar şurasının kaide ve talimatları dikkate alınarak) mahalli halk tarafından şuralar seçilir.

12- Mahalli şuraların adedi 22 dir. Bunlar; Darganata, Fiteng, Hezaresp, Beşarık, Hanka, Urgenç, Koşkopnık, Gaziabat, Şahabat, Kât, Gorlan, Kıpçak, Mangıt, Kılıçbay, Menak, Taşoğuz, Fursu, Hocaeli, Köhne Urgenç, Kongırat, Hive ve Helalu'dan ibarettir.

Harezmi Cumhuriyeti'nin Muhafazası

13- Halk hakimiyetini tesis etmek, muhalif han ve han zadelere hakimiyeti tekrar vermemek ve ayrıca Harezmi Şuralar Cumhuriyeti'ni dışarıdan gelecek düşmanlara karşı korumak için, ihtiyaç duyulan miktarda halk silah altına çağırılmaktadır. Yani kızıl asker vücuda getirilecektir. Ayrıca devrime karşı çıkanlar, seçme – seçilme hakkına sahip

JHS
96

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

olmayanlar, tamamıyla silahsızlandırılacaklardır. Hükümet temsilcilerinin ve kurumların izin verdiği kişilerden başkalarının silah taşıması yasaklanmıştır.

Evkaf İşleri

14- Evkaf işlerine ait işlerin hepsi eğitim ve medeniyet işlerine ayrılmaz derecede bağılı olduğu için, düzgün bir şekilde yönetimi için eğitim nezaretine devredilmiştir.

Yabancı Uyruklu Kişilerin Hukuku

15- Memleketlerinde şuralar hükümeti bulunmayıp siyasi yada dini faaliyetleri için suçlanan yabancı memleket vatandaşlarına Harezmi Şuralar Cumhuriyeti, kendi sınırları içinde bağımsız ve özgür yaşama hakkı vermiştir.

Seçme ve Seçilme Hukuku

16- Cumhuriyette halk vekilleri kurultayına ve mahalli meclislere vekil olarak seçilmeye ve seçmeye 18 yaşını dolduran herkesin hakkı vardır. Çünkü din, millet, aşiret, ve cinsiyet farkına bakılmaksızın herkes eşit haklara sahiptir. Asırlar boyunca kan akıtıp birbirleri ile mücadele eden Yamud, Kazak, Karakalpak, Özbek ve diğerleri bağımsız Harezmi Cumhuriyeti'nin aynı kanı taşıyan eşit hukuklu azaları olarak kabul edilir. Bu güne kadar devam edip gelen tarihi hatalar unutulmuştur.

17- Seçme ve seçilmeye hakkı olmayanlar; 1. Devrime karşı olanlar, 2. Hürriyet ve millet menfaatine hainlik yapıp işgalci yönetimlere satılanlar, 3. Akli dengesi yerinde olmayanlar, 4. Tefeciler, 5. Cinayet suçundan yargılananlar ve hüküm giyenler, 6. Han ve han zadelere, 7. İş bu anayasaya karşı gelenler ve azınlık durumundaki halkları aşağılayıp onların haklarını azaltmaya taraftar olan kişiler.

18- Yabancı ülke vatandaşları, eğer kendilerinin dünya emekçileri devrimine yada Hive devrimine sadakatleri ispat olunur ise, seçme seçilme hakkına sahip olurlar.

Seçme Seçilme Usulleri

19- Seçimlerin yapılması için halk nazırlar şurası tarafından merkez seçim heyeti teşkil edilir.

20- Merkez seçim heyeti tarafından taşraya mahalli seçim heyetleri gönderilir.

21- Vekaletlerin teftişi ve sonuçları hakkında merkez seçim heyeti halk nazırları şurasına bilgi verir.

22- Şüpheli vekaletnameler hakkında merkez seçim heyeti kendisi kararlar çıkarır.

23- Bir vekilin vekaletnamesi onaylanmadığı durumda ikinci kişi tayin edilir. Yada seçilen naibler (adaylar) olması durumunda naiblerin vekaleti onaylanır.

24- Seçimler usule uygun olmaz ise, ikinci seçimi tayin etme meselesi halk nazırları şurası tarafından bakılarak kurultayda tekrar tarih belirlenir.

İktisadi Siyaset Hakkında

25- Hanlar hükümetinin maliye işleri halkın talan edilmesine, iktisadi bölünmeye ve arazilerin şahsi mal gibi görünmesine sebep olurken, şimdiki özgür Harezmi Şuralar Cumhuriyeti'nin iktisadi siyaseti halkı geliştirme ve halkı iktisadi bölünmelerden kurtararak, halk idaresini halkın yararına olacak şekilde yola koymayı amaçlamaktadır.

JHS
97

**History
Studies**

Volume 6
Issue 1
January
2014

26- Harezmi Cumhuriyeti'nin gelir ve gideri cumhuriyetin umum maliyesini teşkil eder.

27- Cumhuriyet hazinesinden yapılacak harcamalar kredi akçesi yoluyla yada halk nazırlar şurasının ilgili kararları ile gerçekleşir.

28- Halk nazırlar şurasının emir ve izninden başka, mahalli şuralar ve hükümet idarecileri cumhuriyet ihtiyaçları için hiçbir vergi koyamazlar.

29- Mahalli şuralar bir yada altı aylık harcamalarına binaen bütçe oluştururlar.

30- Mahalli şuralar için kredi açılıp verilen paralar mahalli şuraların hesabına aktarılır.

31- Mahalli şuraların bütçeleri ve bütçe dışı harcamaları halk nazırlar şurası tarafından tayin ve tasdik edilir.

32- Mahalli şuralar ve bütün cumhuriyet müesseseleri aldıkları paralar hakkında bütçelerinin süresinin dolmasıyla beraber halk nazırlar şurasına hesap verirler.

33- Cumhuriyet hazinesinden alınacak para hangi müessese için alındığına bakılmaksızın hükümet müfettişlerinin onayı ile verilir.

34- Gerek duyulduğunda Harezmi Şuraları Cumhuriyeti adıyla kağıt para çıkarılma hukuku halk nazırlar şurasına verilir.

Han ve Hanzadelerin Mülkleri Hakkında

35- Halktan alınan vergiler ve başka yollarla halktan alınan gelirler ile eski han ve han zadeler tarafından toplanan para, menkul ve gayri menkul mülkler halkın kabul edilip halk yararına kullanma ve harcama maksadıyla cumhuriyete istimlak edilmiştir.

Bayrak Hakkında

36- Harezmi Cumhuriyeti'nin bayrağı kırmızı renkte olup dörtte bir kısmı yeşildir. Yeşil kısmı bayrak direği yanında yukarıda olur. Yeşil kısmının üstünde altın renkli ay ve yıldızı olur.

Cumhuriyet Nişanı

37- Cumhuriyetin mahkeme ve müesseseleri için mühür nişanı ve başka yerde kullanım için lazım olan nişan bir mısır fidesi üstünde biri yatay biri düşey bel ve oraktır.

Kaynakça

Temel Kaynaklar

Harezmi Şuraları Cumhuriyetinin Kanun-i Esasi,(1920.Sene 30 Aprilde Harezmi Halk Vekillerinin I. Kurultayında Kabul Kılınub Tasdik Eduldi), Halk Nazırlar Şurası Neşriyatı, *Tipografya* No Gruppı Voisk, Hive 1920 .

“Harezmi'de Kırmızı Asker”, Harezmi Haberleri Gazetesi, 19 Mart 1922, Sayı 45.

JHS
98

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

Kitap ve Makaleler

ALİMOVA, Dilaram Agzamovna, *Mustebit Tuzimning Ozbekistan Milli Baylıklarını Teleş Siyaseti Tarih Şahidligi ve Sebekleri (1865-1990 Yiller)*, Şark Neşriyat – Matbaa Konserni Baş Tahririyeti, Taşkent 2000.

ATABAYEVA, Doscanova Nadire, *Rusiya Şura Hukümetining Harezmi Respublikasıge Nisbeten Yurgızgen Yengi Mustemlekeçilik Siyaseti,(1920-1925 yılı)*, Ozbekistan Respublikesı Ali ve Orta Mahsus Talim Vezırlığı Urgenç Devlet Üniversitesi, Tarih Magıstırı Derecesı Alış İçun Disertetya, Rehber M. Matniyazov, Urgenç 2003.

CORAEV, Musallam- Rüstem Nurillin, *Ozbekıstanning Yengi Tarihi, 2. Kitap, Ozbekıstan Sovyet Mustemlekeçılıgı Devride*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

GLEASON, Gregory, “Orta Asya’da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İlişkilerinin Tarihi Boyutları”, *Türkler*, Cilt 18, Çev: M. Faruk Çakır, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.854-861.

GÖÇMEZ, Ensar, *Afganistan'dan Gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo- Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik bir Araştırma (Hatay ili Ovakent Beldesi Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

HALBAYEV, Satımcın. – Nimetcan Palvanov, “Hive Hanlığında Cedit Milli Demokratik Konstituyevi Monarhiye Devlet Başkeruvının Ornetılışı”, *Türkistan Ceditçılıgı Milli Oyğaniş Devri Tarihi*, Nemengan Neşriyatı, Nemengan 2012, s. 197-211.

HAŞİMOV, Sayib., “Harezmi Respublikeside Sovyet Rejimi Yurıtgen Katağanlar Tarihidin”, *İlmi Habername*, Andican Devlet Üniversitesi (ADU), S. 2, Yıl 2013, s.50-53.

HAYİT, Baymirza, *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi 1917-1934*, TDV Yayınları, Ankara 1997.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

KARA, Füsün, “Harezmi (Hive) Halk Cumhuriyeti”, *Türkler*, Cilt 18, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.808-812.

KAZAKOV, Egembergen, *Harezmi Respublikası Hükümetining İslam Dini ve Ruhanilerge Nisbeten Alıp Bergen Siyaseti (1920-1924)*, Ozbekistan Respublikesı El Harezmi Devlet Üniversitesi Tarih Fenleri Namzedi İlmi Derecesı Alış İçun Disertetya, (Danışman İ.A. Alimov), Urgenç 1996.

KOŞCANOV, Atamurad – Nimetcan Palvanov, , *Harezmdeki İctimai – Siyasi Cereyanlar ve Hereketler*, Abu Matbuat-Konsalt Mıç, Taşkent 2007.

MATKARİMOVA, Nezaket Maksudovna, *Harezmdede Demokratik Hereketlarning Rivaçlenışı Tarihi, 1900-1924*, Urgenç Devlet Üniversitesi Tarih Magıstırı Derecesını Alış İçun Disertetya, Urgenç 2002.

MATNİYAZOV, Mayakup , *Harezmi Tarihi Cilt 2, Harezmi Tarihi ve Medeniyeti Orgeniş İlmi Tedkikatları Labaratoryesi*, Urgenç 1997.

JHS
99

*History
Studies*

Volume 6
Issue 1
January
2014

PALVANOV, Nimetcan., *Harezmi'deki İctimai Hareketler ve Siyasi Partiyeler Tarihi, 1900-1924*, Akademnashr Neşriyatı, Taşkent 2011.

RAHMANOV, Kerim, *Hive Harezmi Halk Rivolitsiyesining Beşigi*, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1970.

SADIKOV, Alim, *Hive Halk Rivolitsiyesining Galebesi*, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1967.

SAİDOV, Şevket, "Harezmi Halk Sovyet Respublikesining Finlendiye Bilen Sevda Alakeleri Tarihidin", *Özbekistan Tarihi*, ORFA Fan Neşriyatı, S. 2 Yıl 2003, s. 39-32.

ŞERİPOV, Ömerbek Atacanoviç, *Hive Hanlığı Tarihi, 1511-1920*, El Harezmi Namıdaki Urganç Devlet Unıversıtı, Tarih Fenleri Namıdaki İlmi Derecesını Alış İçün Takdim Kılınan Disertetiya, Urganç 2009.

TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi Cilt I, 2*. Baskı İstanbul 1982.

TOHTAHANOV, Ömer, *Sovyet Hive Munasebeti ve Uning Rivaclenışı (1917-1920 Yıllar)*, Kızıl Özbekistan-Pravda Vostaka-Özbekistan Surh Birleşgen Neşriyatı, Taşkent 1960.

TURSUNOV, Rahim, "Ceditlerning Türkistan İctimai İktisadi Haletige Kareşleri", *Özbekistan Tarihi*, ORFA Fan Neşriyatı, S. 3 Yıl 2004, s. 60-69.

YARKIN İbrahim, "Hive Hanlığı'nın Ortadan Kaldırılarak, Harezmi Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sonunda Sovyetler Birliğine İlhakı", *Türk Kültürü*, , S.99, Yıl IX, (Ocak 1971), s.(53-61) 237-245.

YAROSHEVSKİ, Dov., "Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti (1920-1924): Kazanılmış Kimlik, Sorunlu Meşruiyet", *Türkler*, Cilt 18, Çev: Burcu Özdemir, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002,s.813-819.

YUSUPOV, Palvan Niyaz Hacı, *Yaş Hiveliler Tarihi (Hatıralar)*, Naşirge Teyyarlegen Mayakup. Matniyazov, Harezmi Neşriyatı, Urganç 1999.

JHS
100

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*